

Mats Alvesson

Roland Paulsen:

Empty labor: Subjectivity and idleness at work

Avhandling, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, 2013

Mats Alvesson, professor,
Företagsekonomiska institutionen,
Lunds universitet, fakultetsopponent
mats.alvesson@fek.lu.se

Betydelsen av det positiva (löne-)arbetet – ja, arbetet över huvud taget – tas som en självklarhet i diverse samhällsdebatter. Arbetslöshet är ett elände, den fulla sysselsättningen eller arbetslinjen förfäktas på bred front. Samtidigt är det vanligt att bekymra sig över att en del arbetar alltför mycket. Det gränslösa arbetet, ett

uppskruvat arbetstempo, hälsoproblem, osäkra arbeten och hård konkurrens om att få och behålla ett arbete är vanliga inslag i beskrivningar av det moderna arbetslivet. Men kanske är mångfalden av dystra beskrivningar av arbetet och dess utveckling – gränslöshet, arbetsintensifiering, stress, med mera inte alla gånger så rättvisande och insiktsfulla.

Roland Paulsens avhandling faller utanför arbetslivsforskningens huvudfåra. Han köper inte tesen om arbetets välsignelse och inte heller om att dåliga arbetsvillkor förknippade med höga effektivitetskrav generellt innebär att anställda tvingas arbeta hårt och riskera hälsa och tillfredsställelse. Hans utgångspunkt är snarare den motsatta: arbetet är en motpol till frihet, men det är inte givet att folk överlag tvingas arbeta så hårt under arbetsdagen.

Paulsen menar att forskarna kanske inte förstår så mycket: arbetslivsforskare är fast i sin egen (arbets-)ideologi och i kunskap som gynnar dem själva: här är tesen om arbetets vikt och bristfälliga arbetsförhållanden en populär utgångspunkt. I en studie av tomt arbete – där individer under arbetstid ur arbetsgivares synpunkt inte gör något produktivt utan ägnar sig åt privata sysslor – ger han en

tämligen annorlunda bild av det moderna arbetslivet än den som framträder i arbetslivsforskningens huvudfåra. Många individer är inte heller så positivt inställda till sitt arbete och är ej nödvändigtvis starkt formade och begränsade av arbetskontrakt, arbetsideologi eller en tvingande organisationsledning.

Avhandlingen har som teoretiskt problem frågan om motstånd och aktiv subjektivitet i förhållande till arbetssamhällets krav:

The question, then, becomes: How do we survive work society? What do we do with our wish to work less and live more? Does *status quo* necessarily mean acceptance? Or what happens with the unrealized longings for another life? (s 15)

Paulsen anknyter till forskningsområdet *organizational misbehavior* – den komplexa relationen mellan motstånd och anpassning på arbetsplatser. Det empiriska problemet handlar om att beskriva och förstå motiv för tomt arbete. Enligt ett flertal internationella studier så präglas arbetsdagen för många av stora inslag av tomt arbete (man gör inget eller ägnar sig åt privata aktiviteter). Mellan 1,5 och 3 timmar av arbetsdagen verkar generellt sett (i USA, Finland med flera länder) ha denna tomma karaktär. Om tomt arbete ställer han följande frågor:

With the overarching aim of understanding the links between empty labor, subjectivity and worker resistance, I have conducted the study with two leading questions:

How? How is it possible to get away with working half of your working hours or less? Is it an individual pursuit or is there collective organization? Is it known to management or is it concealed? How do you manage not getting noticed? How do you spend the hours freed by empty labor?

Why? What motivates empty labor? Do slackers themselves conceive of it as an expression of dissent or just laziness? Is it something that you can mention to your colleagues, your friends or is shame involved? Is it politically motivated and in that case, how – against management, the firm, work itself or what? (s 23)

I två teoretiska kapitel behandlas maktteori och subjektivitet. Inflytelserika maktteorier, särskilt de som används i arbets- och organisationssociologi, tenderar att se individen/subjektet som system-/makteffekt. Subjektivitet och aktivitet lyser med sin frånvaro. För Braverman och *labor process theory* (med fokus på lydig kropp och effektiv, begränsande organisation) blir de anställda maskinens bihang. Inom Frankfurtskolan betonas starkt ideologins inverkan och skapande av ett falskt medvetande, där individer införlivas med en kapitalistisk ideologi

enligt vilken effektivitet, anpassning och konsumtion leder till det goda livet. För Foucault är temat abstrakt kunskap/designformer, vars förmodade regleringsförmåga förvandlar subjektet till ett disciplinärt objekt.

Paulsen diskuterar insiktsfullt och utan överdriven respekt dessa teoretiker och vill, till skillnad från dessa, lyfta fram subjektet och möjlighet till motstånd. Viljan att vara en aktör (s 47), efter Touraine, är viktig menar han. Generellt har olika versioner av *grand theory of subjectivity* nonchalerat arbetsplatsbaserat motstånd och man har missat individens expressivitet i arbetet.

Studier inom detta område har gått från romantik till funktionalism – från hjältemod och sabotage till ”decaf motstånd” eller cyniskt ”tankemässigt” motstånd, men med praktisk anpassning och inga effekter. Mikroförhållanden och aktivitet har nonchalerats. Det tomma arbetet ger en bra möjlighet att belysa detta, hävdar Paulsen.

Avhandlingen innehåller många insiktsfulla teoretiska diskussioner men kärnan är en intervjustudie med 43 personer som i hög grad håller på med tomt arbete. Undersökningsgruppen är ganska spridd, flertalet har akademisk examen, finns i privat sektor och är mellan 22 och 45 år. Dessutom hänvisas flitigt till enkäter om tomt arbete, särskilt en finsk dylik.

Avhandlingen ger utifrån kombinationen av empiriska resultat och teoretiska överväganden många intressanta uppslag i fråga om förståelsen av tomt arbete. Paulsen identifierar olika arbets- och motivationsorienterade förhållningssätt utifrån två huvuddimensioner. Den ena är individers arbetsorienteringar, den andra är de potentiella resultat som arbetssituationen medger. Ofta är det så att ineffektiv arbetsorganisation eller brist på meningsfullt arbete att utföra gör det svårt för individer att åstadkomma särskilt mycket (*low potential output*). Motsatsen är hög potentiell prestation, men tomt arbete (det vill säga avkopplande eller privata aktiviteter) medför ringa leverans. Paulsen kombinerar dessa två dimensioner enligt nedan. *Enduring* (uthållande) präglas av individer som har stark arbetsorientering men hindras att agera i enlighet med denna på grund av få verkliga arbetsuppgifter. Man kanske arbetar i butik men kunderna är få. Arbetssituationen blir slapp men otillfredsställande. Mer nöjsamt blir läget för *slackers* (”slappare”). Arbetsobenägna personer trivs fint i en arbetssituation där det inte är så mycket att göra. Enligt Paulsens studie är ringa arbetsbörda tämligen vanligt – något som förvånade honom själv. En tredje variant är stark arbetsorientering och hög potentiell *output*, men där individer ändå ägnar sig åt tomt arbete. Det kan handla om rädsla för utbrändhet eller om att man sysslar med annat för att kraftsamla för kreativa eller andra ansträngande insatser. Det tomma arbetet är här i viss mån i arbetsgivarens tjänst. Det kan bidra till god trivsel, till att folk undgår utmattning och sjukskrivning. Det tomma arbetet utgör ett andningshål, till exempel i omvårdnadsarbete eller kreativt arbete. Den fjärde varianten är maskningen

(*soldiering*). Här är det en fråga om aktivt motstånd mot att anstränga sig för mycket. Individer värnar om frihet och undgår så långt som möjligt att utföra arbete. Det är främst detta maskande som är av intresse för Paulsen då det är här som subjektivitet och motstånd särskilt kommer till uttryck. De fyra varianterna illustreras av *figur 1*:

	Low potential output	High potential output
Strong work obligations	Enduring	Coping
Weak work obligations	Slacking	Soldiering

Figur 1. *Empty labor according to intensity and commitment (s 80)*

Författaren, som har sympati för maskning i ett arbetsliv fullt av arbetsuppgifter av ganska onödiga och ofta meningslösa karaktär, ställer frågan: Hur maska utan att upptäckas? Tips ges i kapitel 7, men inga detaljer avslöjas. Utifrån intervjuer får den maskningsbenägna reda på att denne bör överväga att

- Få rätt jobb – ett ogenomskinligt sådant
- Utnyttja osäkerheter
- Hantera risken att bli upptäckt
- Samarbeta (till exempel om man sover på jobbet eller går därifrån)
- Omdefiniera jobbet (bryt med regler)

En intressant fråga är vad som motiverar tomhetsarbetaren, även betecknad som ”det tidstillägnandes subjektet”. Fyra huvudmotiv anges:

- Anpassning (resignation i förhållande till ineffektivitet och låga krav)
- Tillbakadragande (aktiv vilja att undgå arbete)
- Direkt avståndstagande (specifik ovilja) (indignationsbaserat, i relation till chef, kollegor, företag)
- Inramat avståndstagande (systemkritik), ideologiskt/principiellt

Här är det egentligen endast inramat avståndstagande som är klart politiskt motiverat och i linje med den subjektivitet (vilja att vara ett aktivt subjekt, ej format av makten) som Paulsen vill studera, även om direkt (situationsspecifikt) avståndstagande också är lite av samma kaliber.

Ett intressant konstaterande utifrån studien är att många tomhetsarbetare säger att ett huvudskäl till tomt arbete är att de har inget/inte så mycket att göra. I vissa fall prioriterar ledningen att man ska ha kul på arbetsplatsen (*cultures of*

fun), varvid lek och fest ses som viktigt. Detta bidrar till en attraktiv arbetsplats, skapar stämning och kan gynna kreativitet. Detta kännetecknar vissa IT- och reklambyråer, där klienterna inte riktigt vet vad de betalar för.

Det finns också kollektivt och chefsinvolverat maskande, där hela gruppen och även chefen går in för tomt arbete.

Olika tillgängliga studier tyder inte på något särskilt tydligt mönster i fråga om vilka som sysslar med tomt arbete. Olika undersökningar ger olika bilder av åldersgrupper i relation till mängd tomt arbete. Det tycks inte heller finnas någon direkt koppling mellan inkomstnivå och tomt arbete. Paulsen diskuterar utifrån bland annat detta frågan om relationen mellan tomt arbete och aktiv subjektivitet och omprövar delvis sin utgångspunkt att det tomma arbetet är ett uttryck för det senare. Kanske är vad som verkar som motstånd mot arbetets ofrihet/tomt arbete inte riktigt/effektivt motstånd utan ingår i en arbetsplatslogik, vilken reproducerar systemet?

För att det skall vara meningsfullt prata om motstånd bör detta 1) vara intentionellt, 2) noteras och 3) uppfattas som riskabelt (för måltavlan). Men mycket av det som ytligt framstår som ett avståndstagande från ett produktivt arbetsbeteende lever inte upp till dessa tre kriterier. "Engagemang" i tomt arbete är möjligen snarare uttryck för:

- Profitabelt inkorporerande. Ha kul på jobbet är bra för business.
- Cyniskt inkorporerande. Motstånd fungerar som ett slags mentalt säkerhetsvalv. Detta skyddar från verkligt ifrågasättande. Paulsen lanserar här begreppet *opium-motstånd*.
- Simulerande inkorporerande. Dagens arbete är (ofta) markerat/signalerat, men inte substantiellt. Verkligt arbete är det lite si och så med i dagens kapitalism, präglad av skyltfönsteraktiviteter (Alvesson 2013). Anställda fördriver tid med att finnas på arbetsplatser för att signalera överflöd i till exempel högstatusbutiker.

Avhandlingen ger upphov till ett flertal intressanta slutsatser, vilka i regel leder till nya – och fruktbara – frågor, snarare än slutgiltiga besked. Låt mig nämna några.

Ett intryck är att instrumentell rationalitet i det moderna arbetslivet inte är så dominerande – arbetslivet är inte sällan svagt organiserat och styrt. Arbetsgivare och chefer ligger – ofrivilligt eller frivilligt – bakom mycket av det tomma arbetet.

Motstånd är vagt och komplicerat. Tar vi de tre ovan nämnda kriterierna (intention, noterbart, effektfullt) är det sällan som (icke-)aktiviteter typ tomt arbete kan karakteriseras entydigt som motstånd.

Man kan till exempel fråga sig: Om *facebook culture* är vår tids dominerande logik, är då surfande med mera på arbetstid motstånd? Eller bara en anpassning till dagens form av kapitalism och den normalisering som informations- och kommunikationsteknologin genererar, präglad av hedonism och fjärran från gamla tiders arbetsdisciplin?

Paulsen föreslår tre nya frågor/teman för ytterligare forskning:

- *Concept of work* behöver nyanseras. Vi behöver ta fenomenet tomt arbete på allvar (i tillägg till estetiskt arbete, emotionellt arbete, skyltfönsterarbete).
- Det är viktigt att stratifiera synen på arbetet. Nu används ofta dualismer som kärnarbeten respektive perifera arbeten, kunskapsintensiva versus rutinpräglade arbeten. Det talas också om arbetsintensifiering som något generellt. Men förekomsten av mycket tomt arbete motiverar intresse för nya komplikationer och mera nyanserade ansatser.
- Mycket av arbetslivsforskningen tar fasta på konventionella faktorer: arbetslöshet, trygghet, lönenivå, fysiska arbetsförhållanden, stress, arbetstillfredsställelse med mera. Inte bara arbetsvillkor men också arbetets meningsfullhet bör studeras.

Liksom alla andra arbeten inrymmer avhandlingen en del tveksamheter. Den kopplar inte riktigt tillbaka till de teoretiska utgångspunkterna. Empirin drar en bit ifrån de ursprungliga antagandena om det aktiva, motståndsbenäga subjektet, då det tomma arbetet visar sig handla om mycket annat. Det senare innebär å andra sidan att studien blir mindre förutsägbar och intressantare än vad som är vanligt. Den empiriska studien bygger på enstaka intervjuer med personer spridda över delar av arbetslivet. Detta gör det extra svårt för forskaren att bedöma vad som ligger bakom utsagorna, än om någon eller några arbetsplatser hade valts. Det senare hade underlättat för jämförelser mellan intervjuer och en bättre sammanhangsförståelse. Uppföljningsintervjuer kunde också ha gjorts – sådana kan möjliggöra såväl fördjupad förståelse som bedömning av konsistens eller tillfälligheter i intervju svar. Jag kan också tycka att Paulsen har en något okritisk inställning till det tomma arbetet och de personer som ägnar sig åt detta. Även om alla intervjuade menar att de aldrig smiter från arbetet på ett sätt som skadar någon, kan inte detta tas för givet. Städpersonal som inte städar så noga kan till exempel innebära sämre hygien eller, om än mer trivialt, frustrera personer som tycker om att det är rent och snyggt. Tullpersonal som sover på arbetet kan innebära mer narkotika på gatorna. Även om Paulsen tror att individer själva bäst kan bedöma vad som är meningsfullt jobb och det säkert är mycket som man med fördel kan avstå från att utföra, kan det ibland vara svårt att överblicka helheten. Tomt arbete är ofta etiskt komplicerat och detta tema kunde behandlats utförligt.

Skönhetsfläckarna till trots är detta en bra avhandling, till och med en mycket bra sådan. Den är välskriven, självständig, respektlös mot auktoriteter och konventioner, originell och idérik. Den berör dessutom ett viktigt område och har stor allmän relevans. Jämfört med det stora flertalet avhandlingar har denna mycket av vikt att säga. Redan före avhandlingen publicerade författaren *Arbets-samhället* (2010), en bred diskussion om vårt allmänna vurmande för arbetet även i en tid när teknologisk utveckling borde kraftigt ha reducerat omfånget av detta – och dämpa det närmast tvångsmässiga fokuserandet på att alla ska vara sysselsatta. De två böckerna kompletterar varandra väl och visar att i Roland Paulsen har svensk arbetslivsforskning och kritisk teori en person som är på väg att sätta starka avtryck.

Referenser

Alvesson M (2013): *The triumph of emptiness*. Oxford: Oxford University Press.
Paulsen R (2010): *Arbets-samhället. Hur arbetet överlevde teknologin*. Lund: Gleerups.